

УДК 330.341.1

М. О. Кравченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет
України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського",
Ю. Ю. Касяненко,
магістрант кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ТА ПЕРСПЕКТИВ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

М. Kravchenko,
PhD, Docent, Associate Professor of Management Department,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Y. Kasyanenko,
Master of Management Department, National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ANALYSIS OF PREREQUISITES AND PERSPECTIVES OF INNOVATION DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES

Статтю присвячено аналізу стану інноваційної діяльності підприємств аграрно-промислового комплексу України. Проаналізовано розподіл внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у галузі сільськогосподарських наук. Сформульовано основні проблеми, що стримують розвиток аграрного виробництва в Україні, визначено його ключові напрями. Визначено необхідність забезпечення дієвості інструментарію здійснення інноваційної діяльності на агропромислових підприємствах. Якості окремого напрямку обґрунтовано доцільність організації їх взаємодії з інноваційними структурами, зокрема, стартапами. Окреслено специфіку такої взаємодії.

The article is devoted to the analysis of the state of innovation activity of enterprises of the agrarian-industrial complex of Ukraine. The distribution of internal costs for research and development in the field of agricultural sciences is analyzed. The main problems hindering the development of enterprises of the agrarian-industrial complex are formulated, its key directions are determined. The necessity of ensuring the effectiveness of tools for innovation in agro-industrial enterprises is determined. As a separate direction the organization of their interaction with innovative structures, in particular, startups, is justified. The specifics of such interaction are outlined.

Ключові слова: агропромисловий комплекс України, підприємство, інноваційна діяльність, інноваційна продукція, джерела фінансування.

Key words: agro-industrial complex of Ukraine, enterprise, innovative activity, innovative products, sources of financing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні на тлі глобальної нестабільності експерти дедалі більше уваги приділяють аграрно-промислому сектору (АПК) України, що є не просто одним з найважливіших і найперспективніших у найближчій перспективі видів економічної діяльності національної економіки, але й детермінантом продовольчої безпеки держави, рівня та якості життя населення. Підприємства аграрно-промислового комплексу вирішують стратегічне завдання забезпечення продовольчої безпеки країни, тому проблема підвищення ефективності їх роботи на засадах активізації інвестиційно-інноваційної діяльності є одним із пріоритетних напрямів розвитку вітчизняної економіки.

Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств, спрямована на розробку і впровадження ефективних інноваційних технологій, є ключовою детер-

мінантою формування конкурентоспроможності аграрного сектору. При цьому першочерговим завданням стає побудова ефективних механізмів стимулювання й розвитку інноваційних процесів у галузі, які орієнтовані на комерціалізацію результатів наукових та прикладних рішень і розробок в аграрній сфері й одержання максимальних економічних ефектів від впровадження інноваційних технологій в АПК. Отже, зростає актуальність і значимість досліджень, присвячених вивченню інструментів стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, у тому числі і за рахунок державної підтримки та фінансування аграрних інновацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню особливостей перебігу інноваційних процесів в аграрній сфері, інструментарію їх стимулювання та головних бар'єрів на цьому шляху присвячено низ-

ку робіт вітчизняних дослідників, серед яких варто вказати таких авторів, як Т. Ігнат'єва [1], А. Зоргач [2], Л. Курило [3], О. Янковська [4] та ін. У своїх дослідженнях І. Вініченко зосереджує увагу на особливостях інвестиційної діяльності аграрних підприємств [5], П. Канівський вивчає питання підвищення ефективності аграрного виробництва [6], О. Клокар окреслює особливості формування механізму ефективного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки [7], Т. Стукач висвітлює стан аграрного сектору України на тлі особливостей світогосподарського процесу [8], Е. Шкарупа розглядає розвиток фінансово-кредитної інфраструктури малого агробізнесу [9] тощо. Комплексний аналіз сучасного стану і тенденцій аграрного виробництва в Україні здійснено колективом дослідників НІСД під керівництвом Я. Жаліла [10]. Але ситуація в агропромисловому виробництві країни змінюється стрімкими темпами. Тому аналіз особливостей реалізації інноваційної діяльності на агропромислових підприємствах має здійснюватися постійно, що сприятиме виробленню ефективних своєчасних рекомендацій щодо її активізації.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є проведення аналізу стану інноваційної діяльності та виявлення тенденцій перебігу інноваційних процесів на підприємствах аграрно-промислового комплексу України, а також розроблення рекомендацій щодо їх активізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інноваційний процес в АПК є комплексним, керованим процесом, спрямованим на створення, впровадження і використання принципово нової або модифікованої аграрної технології, що задовольняє конкретні потреби аграрних утворень і забезпечує останнім економічний, технічний або соціальний ефект. Інноваційну діяльність господарств можна аналізувати, дослідивши динаміку обсягів продукції сільського господарства за останні роки (рис. 1).

Як видно із даних рисунка, за період із 2010 по 2017 рік кількість продукції рослинництва і тваринництва суттєво не змінилася. З однієї сторони, це свідчить про певну стабільність у галузі, але з іншої — прослідковується відсутність розвитку впровадження інноваційних технологій. Так, згідно з індексами сільськогосподарської продукції (у порівнянні з попереднім роком) найбільший приріст продукції був у 2011 році — на 120,2% та в 2013 році — на 113,6%. Щодо останніх чотирьох років, то індекси коливаються близько 100%, що свідчить про зменшення прибутковості підприємств аграрно-промислового комплексу України.

Найбільш рентабельними у загальному виробництві продукції сільського господарства у 2017 році були Вінницька область (частка регіону 8,3%), Дніпропетровська (6,1%), Київська (5,9%), Полтавська (5,8%), Харківська (5,7%), Хмельницька (5,6%) та Черкаська (5,3%) області. Найменша частка — у Закарпатській

Рис. 1. Обсяг продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 року; млн грн)

Джерело: складено за даними [12].

(1,6%) та Чернівецької (1,8) областей. Нижчим за середній по Україні (2,6%) показник обсягу виробництва продукції був для Луганської та Івано-Франківської областей.

Серед областей України у 2017 році виробництво продукції рослинництва, у порівнянні з 2016 роком, було вищим у Волинській (108,1%), Донецькій (102,7%), Житомирській (107,3%), Івано-Франківській (107,8%), Львівській (106,9), Рівненській (105,8%), Сумській (100,4), Тернопільській (109,4%), Хмельницькій (11,6%), Чернівецькій (109,0%) та Чернігівській (106,3%) областях. Полтавська область (79,3%) має найменший показник виробництва продукції рослинництва. У 2016 році загальний обсяг продукції рослинництва становив 185052,1 млн грн, у 2017 році цифра зменшилась до 178416,7 млн грн, що становить лише 96,4% до минулого року. Щодо обсягів продукції тваринництва, то у 2017 році цей показник має таку ж тенденцію — 99,6%, тобто обсяги лише зменшуються. У відсотковому співвідношенні 2016 і 2017 років обсяги виробництва продукції тваринництва виростили у таких областях: Вінницька (100,1%), Дніпропетровська (101,3%), Донецька (101,1%), Житомирська (100,3%), Закарпатська (100,2%), Київська (107,7%), Львівська (103,9%), Рівненська (101,0%) та Хмельницька (104,3%). Найменший обсяг при порівнянні відслідковується у Луганській області (91,1%).

Інноваційний процес може бути розглянутий з різних позицій та з різним ступенем деталізації. По-перше, його можна розглядати як паралельно-послідовне здійснення науково-дослідної, науково-технічної, впроваджуваної й виробничої діяльності в аграрному секторі. По-друге, інноваційний процес можна розглядати як етапи життєвого циклу аграрної технології: від виникнення ідеї до її розробки і практичного запровадження [4].

Інноваційний розвиток аграрної сфери України слід розглядати як домінуючий напрям нарощування конкурентних переваг, оскільки аграрна галузь у світі поступово перетворюється у наукомістку галузь виробництва, що робить у перспективі конкуренцію із ними вітчизняного виробництва практично неможливо без обрання інноваційної моделі розвитку. На жаль, в останні роки не прослідковуються позитивні зрушення в інноваційній діяльності аграрних підприємств.

Серед причин, що обумовлюють таку ситуацію, можна назвати: недосконалість нормативно-правової бази,

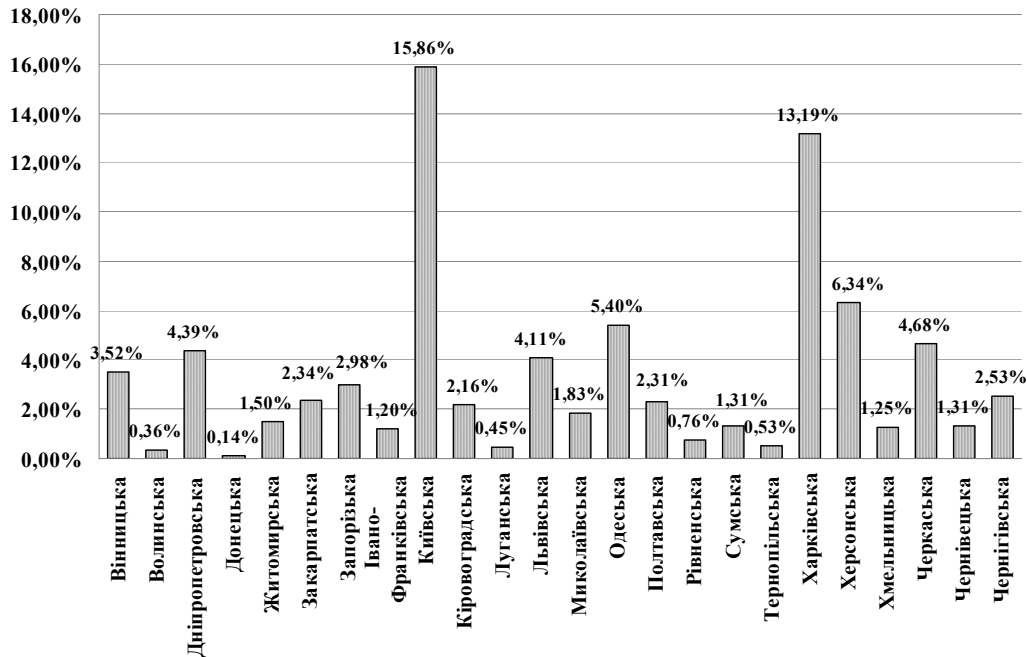

Рис. 2. Розподіл внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у галузі сільськогосподарських наук у 2016 році

Джерело: складено за даними [12].

що регулює діяльність в аграрній сфері; орієнтація економічної політики держави та місцевих органів управління здебільшого на забезпечення інтересів великих господарських структур, а не малих та середніх; високий рівень податків, дефіцит коштів, неефективність форм бюджетної підтримки й кредитування агропромислових виробників тощо [4; 8].

Існуючі тенденції розвитку аграрного виробництва в Україні свідчать про нереформованість національного аграрного сектору, відсутність цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на забезпечення стабільності власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства. Чинниками, що гальмують розвиток аграрного виробництва в цілому, є: недостатня реалізація природно-кліматичного та трудового потенціалу в країні; нерозвиненість інфраструктури заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції; низька економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь; збільшення собівартості як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції; низький рівень матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, їх низька капіталоозброєність; зменшення засівів орних земель; високий рівень процентних ставок за кредитами банків; недостатній рівень організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель життєво важливих продуктів харчування; відсутність цілісного прозорого ринку сільськогосподарської продукції; парцеляція земель сільськогосподарського призначення; низький рівень інвестування сільськогосподарської галузі; невідповідність вітчизняної продукції сільського господарства міжнародним стандартам якості та санітарним нормам; високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, яке посилюється дією природних факторів; високий рівень освоєння сільськогосподарських угідь; незавершеність реформування земельних відносин [10].

Для малих агропідприємств проблема посилюється відсутністю обґрунтованих механізмів розподілу засобів державної підтримки, у зв'язку із чим переважна частина виділених коштів дістається посередникам і великим господарським і фінансовим структурам; недостатня орієнтація на розвиток ринкової інтеграції й кооперації малого й великого сільського підприємництва; практична відсутність ринкової інфраструктури для обслуговування діяльності підприємств і організацій малого підприємництва [9].

Визначальною причиною стримування інноваційного розвитку АПК є низький рівень науково-дослідної діяльності в галузі сільськогосподарських наук, обумовлена переважно недостатністю її фінансування. Так, у 2016 році сума внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у сільськогосподарській галузі становила лише 6,0% від загальної кількості витрат на НДДКР у країні. Варто зауважити, що найбільша частка таких витрат була використана у Київській, Харківській та Херсонській областях, найменша — Донецька, Волинська, Луганська, Тернопільська та Рівненська області (відсоткова частина менша одиниці) (рис. 2).

Кризові процеси, які супроводжують функціонування національного аграрного сектору, зумовлюють зниження рівня інвестиційної активності сільськогосподарських товаровиробників, призупинення відтворювального циклу в галузі, втрату можливостей науково-технічного розвитку, зниження значень основних показників інноваційної діяльності. Внаслідок зазначених причин і негативних тенденцій має місце системне технологічне відставання від розвинутих країн, зниження конкурентоспроможності аграрного сектору та економіки країни в цілому [12].

Відставання вітчизняного агропромислового комплексу за показниками інноваційного розвитку від іноземних конкурентів зумовлює розрив у показниках ефектив-

ності — врожайності, продуктивності праці, ефективності використання земельних ресурсів тощо. При цьому однією із найголовніших проблем залишається брак фінансових ресурсів у підприємств, яка загострюється через обмежене бюджетне фінансування інноваційних процесів в аграрній галузі. Існують й інші проблеми, які спричиняють негативні зміни в ефективності функціонування аграрного виробництва основних складових та в подальшому призводять до стримування його інноваційного розвитку. Серед них найбільш істотними можна вважати такі: низька ефективність аграрного виробництва; недостатній рівень державної підтримки; низький рівень антімонопольного захисту суб'єктів аграрного виробництва та агровиробників. Ключовими напрямками розвитку аграрного виробництва мають стати: активізація, стабільність і послідовність державної аграрної політики; формування сучасної парадигми фінансової політики розвитку сільського господарства країни тощо.

ВИСНОВКИ

Щоб забезпечити інноваційний розвиток аграрного сектору України потрібно, перш за все, налагодити щільний зв'язок між агропромисловим виробництвом та науковими дослідженнями. Така дія дозволить забезпечити високу швидкість реагування державних НДІ та університетів на потреби (запити) бізнесу, що у свою чергу стимулюватиме розвитку висококваліфікованих студентів з метою підтримки інновацій на агропромисловому виробництві та дозволить залучити їх до інноваційно-орієнтованих компаній. Варто надати більшої автономії державним НДІ та розширювати інфраструктуру бізнес-інновацій в аграрному секторі.

Особливу увагу доцільно приділити забезпеченню дієвості інструментарію здійснення інноваційної діяльності на агропромислових підприємствах. Окремим напрямом розвитку агропромислових підприємств є організація їх взаємодії з інноваційними, так званими, зонтичними структурами, до яких належать технологічні та наукові парки, бізнес-інкубатори, акселератори і каталізатори, інноваційні центри, центри субконтрактації тощо [10; 13]. Доцільність та принципова необхідність такої взаємодії є загально визнаною, проте реальні механізми співпраці наразі є слабозрозумілими — застосовувати розроблені раніше, що спираються переважно на фінансові інструменти, не виявляється можливим і взагалі вони довели свою неефективність за існуючої системи інституцій; нові перебувають на етапі розроблення та втілення. Одним з таких нових найбільш перспективних напрямів вважаємо взаємодію промислових підприємств з інноваційними структурами через спільні стартап проекти.

Стартап (від англ. start up — запускати) є формою розвитку малої інноваційної підприємницької діяльності. Зазвичай цим терміном позначають ініціативні підприємницькі проекти, зорієнтовані на розроблення нових товарів або послуг, які перебувають на стадії пошуку оптимальних бізнес-моделей і потребують капіталізації. Сам по собі стартап є короткостроковим проектом, який після опрацювання та налагодження виробництва потребує реорганізації, одним із найбільш поширених способів якої в зарубіжній практиці стало придбання, інкубування або акселерація проектів корпора-

цією з метою розвитку власної інноваційної діяльності [14—16].

Інкубування або акселерація (доволі важко, часто неможливо формально розмежувати ці два види інструментів) передбачають надання стартаперам у користування виробничих та посівних площ, обладнання та устаткування, а також різного роду підтримки щодо доступу до технологій, каналів збуту, вирішення юридичних та організаційних питань, а іноді й інвестування.

Через співпрацю зі стартапами підприємства можуть не лише налагодити трансфер технологій та провідних управлінських практик, а й відносно легко розширити ринки збуту та розвинути організаційну культуру. Серед додаткових переваг залучення стартапів для агропромислових підприємств можна зазначити: можливість розширення доступу до високих технологій; запровадження більш досконалої, ринково адаптованої, системи відбору інновацій; скорочення термінів на запровадження організаційних змін; модифікація системи організації та управління операційною діяльністю; запровадження креативної культури, навчання та підвищення кваліфікації працівників тощо [16].

Співпраця підприємств зі стартапами може застосовуватись на будь-якому етапі їх інноваційного розвитку, проте для надання "поштовху" цей напрям вбачається найбільш ефективним. Стратегічні цілі та перспективи співпраці зумовлюють вибір моделі монетизації стартапу. Підприємствам, напевно, легше придбати у стартаперів їх розробку, але це знизить мотивацію щодо подальшої співпраці. Монетизація через спільний розподіл прибутку від реалізації розробки навпаки мотивуватиме розробників на подальше її вдосконалення.

У будь-якому разі налаштована співпраця підприємств з інноваційними структурами сприятиме подоланню однієї з найсуттєвіших перешкод інноваційного розвитку, що знижує ефективність і спроб активізації інноваційної діяльності, і будь-яких спроб їх зовнішнього фінансового стимулювання, яку В. Полтерович назвав "інституційною пасткою інноваційного розвитку" [17]. Наразі стартап проекти являють саме ту проміжну "інституцію", що дозволить подолати перешкоди між традиційними та інноваційними видами діяльності і в перспективі сприятиме формуванню власної системи інноваційного розвитку підприємств.

Література:

1. Ігнат'єва Т.Г. Бюджетна підтримка інноваційної діяльності аграрних підприємств України: стан, особливості та проблеми / Т.Г. Ігнат'єва // Інноваційна економіка. — 2012. — № 1. — С. 240—245.
2. Зоргач А.М. Ефективність застосування інноваційних проектів в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / А.М. Зоргач. — Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008dec/5_zorgach.php
3. Курило Л.І. Державне регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі / Л.І. Курило // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. — 2011. — № 2. — С. 298—302.
4. Янковська О.І. Інноваційний процес у сільському господарстві / О.І. Янковська // Наука і економіка: Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. — 2009. — № 4 (16). — С. 54—58.

5. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність аграрних підприємств: монографія / І.І. Вініченко. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 444 с.

6. Канівський П.К. Підвищення ефективності аграрного виробництва: монографія / П.К. Канівський, М.П. Канінський. — К.: ННЦІАЕ, 2011. — 432 с.

7. Клокар О.О. Формування механізму ефективного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки: монографія / О.О. Клокар. — Біла Церква: Видавництво Білоцерківського НАУ, 2012. — 412 с.

8. Стукач Т.Н. Аграрний сектор України в мирохозяйственном процесі: монографія / Т.Н. Стукач. — К.: УГУФМТ, 2008. — 302 с.

9. Шкарупа Е.А. Развитие финансово-кредитной инфраструктуры малого агробизнеса: авт. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е.А. Шкарупа. — Волгоград, 2007. — 28 с.

10. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналітична доповідь / За заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2011. — 104 с.

11. Савицький Е.Е. Розвиток інноваційних процесів у вітчизняних аграрних підприємствах / Е.Е. Савицький // Економіка АПК. — 2013. — № 4. — С. 77—82.

12. Державна служба статистики України [Офіційний сайт]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

13. Антипов І.В. Інноваційний розвиток національної економіки в контексті створення інноваційних інфраструктур в освітній галузі // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. — 2010. — Вип. 148. — С. 1—8.

14. Кравченко М.О. Перспективи застосування краудфандингу та краудінвестингу для фінансування стартап проектів / М.О. Кравченко, Д.О. Кураєв // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Серія: Економіка і менеджмент. — 2017. — № 24. — С. 127—131.

15. Корнух О.В. Стартап як прогресивна форма інноваційного підприємництва / О.В. Корнух, Л.В. Маханько // Інвестиції: практика та досвід. — 2014. — № 23. — С. 26—30.

16. Кравченко М.О. Розвиток стартап компанії на основі співробітницького підходу / М. О. Кравченко // Інтелект XXI: Науковий економічний журнал. — 2016. — Вип. 5. — С. 75—79.

17. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / Эволюционная экономика и "мэйнстрим": материалы III Международного симпозиума (г. Пущино, 30—31 мая 1998 г.). — М.: ЦЭМИ РАН, 1998. — С. 30.

References:

1. Ihnat'ieva, T.H. (2012), "Budget support of innovative activity of agrarian enterprises of Ukraine: state, features and problems", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 1, pp. 240—245.

2. Zorhach, A.M. (2008), "Efficiency of application of innovative projects in agrarian enterprises", *WEB-resource of scientific and practical conferences* [Online], available at: http://www.confcontact.com/2008dec/5_zorgach.php (Accessed 01 March 2018).

3. Kurylo, L. I. (2011), "State regulation of innovation activity in the agrarian sector", *Visnyk Sums'koho*

natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 2, pp. 298—302.

4. Yankovs'ka O. I. (2009), "Innovation process in agriculture", *Nauka i ekonomika*, vol. (16), pp. 54—58.

5. Vinichenko, I.I. (2010), *Investytsijna diial'nist' ahrarnykh pidpryemstv* [Investment activity of agrarian enterprises], *Yugo-Vostok, Donetsk, Ukraine*.

6. Kanivs'kyj, P.K. and Kanins'kyj, M.P. (2011), *Pidvyschennia efektyvnosti ahrarnoho vyrobnytstva* [Increasing the efficiency of agrarian production] *National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"*, Kyiv, Ukraine.

7. Klokar, O.O. (2012), *Formuvannia mekhanizmu efektyvnoho vidtvorennia resursnoho potentsialu ahrarnoho sektora ekonomiky* [Formation of the mechanism of effective reproduction of the resource potential of the agrarian sector of the economy], *Vydavnytstvo Bilotserkivs'koho, Bila Tserkva, Ukraine*.

8. Stukach, T.N. (2008), *Ahrarnyj sektor Ukrainy v myrokhoziajstvennom protsesse* [Agrarian sector of Ukraine in the world economic process], *Ukrainian State University of Finance and International Trade*, Kyiv, Ukraine.

9. Shkarupa, E.A. (2007), "Development of financial and credit infrastructure of small agribusiness", *Ph.D. Thesis*, 08.00.10, *Volgograd State University, Volgograd, Russia*.

10. Zhalilo, Y.A., etc. (2011), *Rozvytok ahrarnoho vyrobnytstva iak peredumova zabezpechennia prodovol'choi bezpeky Ukrainy* [Development of agrarian production as a prerequisite for ensuring food security of Ukraine], *National Institute for Strategic Studies*, Kyiv, Ukraine.

11. Savyts'kyj, E.E. (2013), "Development of innovative processes in domestic agrarian enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 77—82.

12. State Statistics Service of Ukraine, (2017), [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 April 2018).

13. Antypov, I.V. (2010), "Innovative development of the national economy in the context of the creation of innovative infrastructures in the educational sphere", *Zbirnyk naukovykh prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnia*, vol. 148, pp. 1—8.

14. Kravchenko, M.O. and Kuraiev, D.O. (2017), "Prospects for applying the Crowdfunding and Crowdfunding to finance startup projects", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 24, pp. 127—131.

15. Kornukh, O.V and Makhan'ko L. V. (2014), "Startup as a progressive form of innovation entrepreneurship", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 26—30.

16. Kravchenko, M.O. (2016), "Development of the company's startup based on a collaborative approach", *Intelekt XXI*, vol. 5, pp. 75—79.

17. Polterovich, V.M. (1998), "Institutional traps and economic reforms", *Evoljucionnaja ekonomika i "mainstream"* [Evolutionary Economics and "Mainstream"]: *Materialy III Mezhdunarodnogo simpoziuma* [Materials of the III International Symposium], *CEMI RAS, Moscow*, p. 30.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2018 р.